

Лекція 1

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ

ГЕОГРАФІЙ ТУРИЗМУ

План:

1. Поняття «туризм» і «турист»: українське і міжнародне розуміння.
2. Співвідношення понять «вільний час», «дозвілля», «відпочинок», «розваги», «рекреація», «туризм».
3. Співвідношення понять «туризм», «подорож», «експурсія», «міграція».

Поняття й терміни утворюють інструментарій будь-якої науки, тому потребують уточнення й ті основні дефініції, якими оперує географія туризму. Слід зауважити, що не існує єдиного міжнародного термінологічного стандарту з цієї проблематики, як і не існує єдиного бачення того, що є об'єктом і предметом географії туризму. У різних країнах розуміння того, що є туризмом, суттєво різняться, що зрозуміло з огляду на ментальність кожної країни (нації).

1. Поняття «туризм» і «турист»: українське і міжнародне розуміння

*Напишіть 5 слів, з якими у вас асоціюється туризм?
Поясніть, чому саме ці асоціації виникають
при згадуванні про туризм?*

*Що таке туризм?
Чи будь-який виїзд людини з місця
постійного проживання буде вважатися туризмом?
Які умови мають бути дотримані,
щоб подорож людини стала туризмом?*

Згідно Закону України «Про туризм»	Згідно Всесвітньої туристичної організації – ВТО (World Tourism Organization – WTO)
Туризм – тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без здійснення оплачуваної діяльності, в місці, куди особа від'їжджає	Туризм – діяльність осіб, що подорожують та здійснюють перебування в місцях, які знаходяться поза межами звичного середовища перебування, на період не більше одного року поспіль з метою відпочинку, лікування, діловою та іншою
Турист – особа, яка здійснює подорож	Турист – відвідувач (візітер), особа,

по Україні або до іншої країни з незабороненою законом країни перебування метою на термін **від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін**

яка подорожує й перебуває в місцях, що знаходяться за межами її звичайного життєвого середовища, терміном не більше 12 місяців з будь-якою метою, окрім заняття діяльністю, яка оплачується з джерел у місці перебування

**Порівняйте визначення понять «туризм» і «турист»
згідно українського законодавства і згідно ВТО.
Чи є відмінності у розумінні цих понять в Україні та у світі?
Якщо так, то в чому вони полягають?**

Згідно з рекомендаціями Римської конференції ООН, до статистики міжнародного туризму не включаються громадяни, які здійснюють подорожі в процесі виконання державних службових обов'язків: візити державних діячів, дипломатичної та торговельні місії тощо. Крім того, згідно з рекомендаціями до категорії «турист» не слід включати осіб, які подорожують країною відвідування транзитом. Але в Україні транзитні візитери включаються до статистичних звітів як туристи, з огляду на те, що вони тривалий час перебувають у дорозі й користуються туристичними послугами. Неоднакові підходи до трактування терміна *туризм* роблять некоректним порівняння статистичних даних щодо кількості туристів у нашій та інших країнах світу.

2. Співвідношення понять «вільний час», «дозвілля», «відпочинок», «розваги», «рекреація»

*Окрім поняття «туризм» є ще ціла низка дотичних понять:
рекреація, дозвілля, відпочинок,
вільний час, розваги.....
Як співвідносяться ці поняття?
Яке з цих понять найширше?*

Найширшим з цих понять є вільний час.

Соціальна практика свідчить, що бюджет часу людини складається з трьох органічно взаємопов'язаних, але якісно різних компонентів: робочого часу, необхідного позаробочого та вільного часу.

*Що таке робочий час?
Чим відрізняється необхідний позаробочий час і вільний час?*

Робочий час – це та частина загального бюджету часу людини, яка витрачається на трудову, навчальну або іншу регламентовану діяльність. **Необхідний по-**

заробочий час – це час, витрачений на задоволення фізіологічних та санітарно-гігієнічних потреб (сон, приймання їжі, догляд за собою тощо), підготовку до роботи, пересування до місця роботи чи навчання й назад, господарсько-побутову діяльність. Відповідно, вільний час – це та частина загального бюджету часу людини, яка залишається за відрахуванням робочого та необхідного позаробочого часу. Отже, **вільний час** – це масив часу, не пов’язаний з виконанням людиною професійної діяльності, задоволенням фізіологічних потреб та з діяльністю вимушеної характеристу і який спрямований, з одного боку, на розширене відновлення сил, з іншого – на духовне й фізичне самовдосконалення. За оцінками фахівців, на вільний час (у такому його визначенні) припадає близько чверті суспільного часу.

***Від чого залежить структура вільного часу
й характер його використання?***

Структура вільного часу й характер його використання суб’єктами рекреації залежать від віку й статі, соціальної приналежності й рівня доходів, національного менталітету, світогляду (релігії), природних особливостей території проживання тощо. У вільний час людина може займатися громадською роботою, виховною, самоосвітою, мистецтвом, спортом тощо.

***Подумайте, чи впливає вільний час та його особливості
на туристичну діяльність людини?
Яким чином?***

Вільний час значною мірою впливає на розвиток туристичної галузі. Так, **поширення практики подрібнення вільного часу, у тому числі призначеного для проведення відпустки, на частини, зумовлює зростання попиту на нетривалі** (триденні або тижневі, десятиденні туристичні подорожі). Як зазначає О.І. Вендіна, «у постіндустріальному суспільстві головними критеріями успіху й життєвого добробуту стали не володіння квартирою, дачею або машиною, а комфорт, ексклюзивність і якість життя, вимоги до яких стають дуже високими. Вільний час став однією із центральних цінностей, а форми його проведення, тобто «ледарства», усе більш витонченими. Більше того, ледарство розглядається як морально виправданий стан душі, необхідний задля накопичення творчих сил та інтелектуального прориву, а індустрія «ледарства» перетворилася у найбільш прибутковий вид економічної діяльності».

***Як співвідносяться поняття
«вільний час» і «дозвілля»?
Яке поняття ширше?
Що таке дозвілля?***

Важливою частиною вільного часу є дозвілля. Серед всієї різноманітності визначень дозвілля, найбільш вдалим є наступне: **дозвілля** – це час, вільний від роботи й рутинних домашніх обов'язків і придатний для відновлення сил, розслаблення, хобі, відпочинку, культурних та художніх занять, а також діяльність людини у вільний час, спрямована на відпочинок та розвиток особистості.

Дозвілля характеризується специфічними ознаками, пріоритетними серед яких слід назвати:

- свобода вибору дозвіллювової діяльності, свобода від обов'язків;
- добровільна участь у дозвілловій діяльності;
- бажання отримати радість та задоволення;
- самодостатність та самоцінність;
- компенсаційність дозвілля.

Види діяльності, здійснювані під час дозвілля, можуть бути найрізноманітнішими:

фізичні навантаження (прогулянки, спорт, ігри),
аматорські заняття (збирання ягід, грибів, мисливство, рибальство),
зацікавлення світом мистецтв (відвідування театрів, кіно, музеїв, концертів тощо),
інтелектуальна діяльність,
спілкування за інтересами на основі вибору,
розваги (активні, пасивні),
подорожі заради задоволення тощо.

*Як співвідносяться поняття
«дозвілля» і «відпочинок»?
Яке поняття ширше?
Що таке відпочинок? Яким він буває?*

Близьким до поняття «дозвілля» є поняття «відпочинок». У вузькому розумінні **відпочинок є найпростішим видом дозвілля, а в широкому – поняття «відпочинок» має дещо ширше значення, ніж «дозвілля», оскільки включає сон, який відноситься до необхідного позаробочого часу і не входить до дозвілля.**

Відпочинок – відновлення сил після втоми припиненням дій, руху, зміною роду заняття тощо. Відпочинок поділяється на активний і пасивний. Пасивний відпочинок характеризується станом спокою, що знімає втому і відновлює сили. Активний відпочинок, навпаки, відтворює сили людини з перевищенням вихідного рівня. Він надає роботу м'язам і психічним функціям, які не знайшли застосування в праці. Людина насолоджується рухом, швидкою зміною емоційних впливів, спі-

лкуванням із друзями. До нього відносять фізкультуру, спорт, фізичні й психічні вправи, туризм, ігри, перегляд кінофільмів, відвідування виставок, театрів, музеїв, прослуховування музики, читання, дружнє спілкування. Основними функціями активного відпочинку є відтворювальна (забезпечує людині фізіологічну норму здоров'я і високу працездатність), розвивальна (розвиток її духовних і фізичних сил) та гармонізації (розвиток гармонії душі і тіла).

**Як співвідносяться поняття «дозвілля» і «рекреація»?
Яке поняття ширше?
Що таке рекреація?**

Частиною дозвілля вважається й рекреація. Рекреація – це будь-яка діяльність, спрямована на просте або розширене відновлення фізичних, духовних, нервово-психологічних сил людини, яка містить систему відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час на території постійного проживання людини або за її межами . На думку багатьох дослідників, ознаками рекреації є:

- добровільний її характер;
- орієнтація на відновлення сил організму людини;
- відсутність зв'язку з виробницею діяльністю;
- відсутність зв'язку із задоволенням насущних (первинних) потреб людини;
- активність (зазвичай за межами місця проживання, проте слід зауважити, що для того щоб відпочити, зовсім не обов'язково їхати у віддалені райони – можна просто змінити спосіб життя й відпочити за місцем проживання).

Отже, частиною дозвілля є і **відпочинок, і рекреація**, тому виникає питання про співвідношення цих двох понять.

**Як співвідносяться поняття «рекреація» і «відпочинок»?
Яке поняття ширше?**

Терміни **«відпочинок» і «рекреація»** часто використовуються та сприймаються **як синоніми**. Разом з тим, поширилою є думка, що **поняття «відпочинок» є ширшим, ніж «рекреація»**. Існують різні форми відпочинку, серед яких, наприклад, сон – одна з фізіологічних потреб людини (на сон припадає не менше третини людського життя), заняття спортом, спілкування з друзями та ін., у т. ч. рекреація. Водночас, термін «відпочинок» іноді вживають у вузькому розумінні слова, як стан бездіяльності (денний сон, сидіння на терасі та дихання свіжим повітрям, лежання в гамаку) або спокійної діяльності (читання цікавої книжки, вечірня прогулянка перед сном). **Відпочинок у вузькому ро-**

зумінні цього слова є однією з форм рекреації поряд з туризмом і лікуванням.

**Як співвідносяться поняття
«рекреація» і «туризм»?
Яке поняття ширше?**

Поняттям, на перший погляд, тотожним з рекреацією, є **туризм** (вони мають спільні цільові настанови, використовують ті самі рекреаційні ресурси). Разом з тим, між цими термінами є принципові відмінності. Так, рекреація може мати пасивний характер, вона не детермінована часом і простором. Туризм завжди має активний характер, тобто пов'язаний з виїздом людини з місця постійного проживання, причому на термін понад 24 години. На відміну від рекреації, домінантою якої є оздоровлення й відпочинок, туризм має більш різноманітні цілі (достатньо згадати такі види туризму, як діловий або конгресний, паломницький, шоп-туризм тощо). Тобто, **рекреація є лише однією з багатьох цілей у туризмі, про що свідчить виділення в класифікації видів туристичної діяльності так званого рекреаційного туризму.**

Існують й інші погляди на співвідношення зазначених понять. На слайді представлена графічна логіко-структурна модель, яка вказує на місце дозвілля, туризму і рекреаційної діяльності в життєвому циклі індивідууму, авторами якої є І. В. Смаль і В. В. Смаль.

**Як співвідносяться поняття
«дозвілля», «відпочинок» і «розваги»?
Яке поняття ширше?**

Ще одним дотичним до вищеназваних понять є поняття **«розваги»**. **Розваги** – особливий вид дозвіллевої діяльності, що передбачає фізичну, емоційну або інтелектуальну активність суб'єкта, спрямовану на отримання задоволення і вражень. Розваги забезпечують надходження ззовні додаткових емоцій, енергії, відволікають від повсякденних думок і переживань. Ключовими характеристиками розваг є **задоволення і враження**, які супроводжують процес розваги або є його результатом, не залежно від того, в якій формі воно представлено. Можливість отримання задоволення і вражень є основними спонукаючими мотивами розваг.

Щодо співвідношення понять «розваги», «дозвілля», «відпочинок», то слід зазначити, що в цілому, **розваги є своєрідною формою дозвіллевої діяльності** (в дозвілля, окрім занять, спрямованих на отримання задоволення, входить діяльність, основною метою якої є розвиток людини), яка **зовні близька**

до відпочинку, але в той же час, володіє певною змістовою специфікою. Французький соціолог Ж. Дюмазель так визначає специфічне функціональне місце розваг в системі дозвілля: «...якщо відпочинок позбавляє людину від втоми, то розваги звільнюють її від нудьги, від рутини повсякденності, від недостатньої для мозку інформаційної насиленості життя».

3. Співвідношення понять «туризм», «подорож», «експурсія», «міграція»

Як співвідносяться поняття «туризм» і «подорожі»?

Більшість учених уважають, що **туризм є окремим випадком подорожей (мандрівок)**.

Подорож – це переміщення людей у часі й просторі, а людина, яка подорожує, незалежно від мети, напрямку, засобів переміщення та часових параметрів належить до подорожуючих.

Відмінності між поняттями *туризм* і *подорожі* вбачаються в **різних цілях, ознаках, різному матеріальному становищі** описуваних цими поняттями видів діяльності. Як зауважує М. В. Біржаков, **значна частина подорожей слугує далеко не приватним цілям** (торгівля, наука, відкриття земель, реклама продукції тощо) і **щедро фінансуються третіми, так чи інакше, зацікавленими особами, організаціями, державними фондами**. Крім того, у випадку мандрівок, елемент чіткої організації (передбачуваності) відсутній і, навпаки, є елемент невизначеності та ризику. М. В. Біржаков не відносить до туристів, а називає мандрівниками чеських дослідників Іржи Ганзелка та Станіслава Зігмунда, які здійснили автомобільну багаторічну мандрівку по континентах світу, або Анісіма Панкратова, який проїхав навколо світу на велосипеді в 1913 р. **Іноді поняття мандрівка використовується як синонім туризму.**

Подорож може бути пов'язана з проходженням туристичним маршрутом. **Туристичний маршрут** – це географічно визначена і прив'язана до конкретної місцевості й об'єктів траси подорож із можливим текстовим описом.

**Як співвідносяться поняття «туризм» і «експурсії»?
Що таке екскурсія?**

Екскурсія – короткочасне (до 24 годин) переміщення людей з метою отримання знань або естетичної насолоди й оздоровлення.

Спільними ознаками для всіх екскурсій є:

1. Протяжність за часом проведення від однієї академічної години (45 хв.) до однієї доби.

2. Наявність екскурсантів (групи або індивідуалів).

3. Наявність екскурсовода, який проводить екскурсію.

4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування.

5. Рух учасників екскурсії по заздалегідь складеному маршруту.

6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.

7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

**Як співвідносяться поняття
«туризм» і «міграції»?
Що таке міграція?**

Дуже важко буває на практиці розрізнати **туризм і міграцію**. На відміну від **міграції населення** (під якою розуміють пересування людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання), **туризм ніколи не пов'язаний з оплачуваною діяльністю в країні (регіоні)** тимчасового перебування, тобто турист, навпаки, витрачає гроші під час поїздки, а не заробляє їх. Якщо міграція може бути незворотною, туризм завжди обмежений часом (термін перебування туристів поза місцем постійного помешкання, як було зазначено, не перевищує одного року). **Міграція може бути примусовою, туризм завжди має добровільний характер. Туризм обмежений у часі, міграція – ні.**